

Karolina Mętrak

MUZYCZY DLA ODBUDOWY. DZIAŁALNOŚĆ KONCERTOWA RADY PRYMASOWSKIEJ ODBUDOWY KOŚCIOŁÓW WARSZAWY W KOŃCU LAT CZTERDZIESTYCH XX WIEKU

Pośród gruzów zniszczonej katedry warszawskiej 24 czerwca 1947 roku prymas August Hlond apelował „do ukochanych a gorących katolików stolicy, by nie ustawiali w szlachetnym współzawodnictwie w odbudowie swych kościołów parafialnych [...]. Pomóżcie mi dźwignąć czcigodną katedrę św. Jana i najpotrzebniejsze kościoły tej udręczonej metropolii”¹. Powołał więc Radę Prymasowską Odbudowy Kościołów Warszawy, składając na jej ręce ogólne planowanie i realizowanie rekonstrukcji stołecznych kościołów. Jednak nie sama odbudowa była dla Rady największym wyzwaniem, lecz to, co właściwie leży u podstaw każdej inwestycji, czyli pozyskiwanie funduszy. A te, jak określił to prymas Hlond, „z konieczności musiały być wielkie i zebrane w arcytrudnym okresie powojennym”².

Działalność Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy wciąż jest mało zbadana, a przez to niedoceniana. W mojej natomiast ocenie zadania i zakres podejmowanych prac instytucji są kluczowe dla odtworzenia procesu odbudowy architektury sakralnej w Polsce po

1 „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie. Miesięcznik Duchowieństwa Archidiecezji Warszawskiej”, 1947, R. 31, nr 6-7, s. 131.

2 Tamże.

drugiej wojnie światowej. W trakcie swojej około czterdziestopięcioletniej działalności³ Rada Prymasowska odbudowała 42 zniszczone kościoły Warszawy oraz pracowała nad projektami kościołów nowych. Radę tworzyły osoby duchowne i świeccy architekci katolicy, którzy na jej forum pracowali między innymi nad recepcją myśli Soboru Watykańskiego II w architekturze sakralnej. Rada Prymasowska była wreszcie instytucją mobilizującą społeczeństwo, dzięki którego ofiarności była w stanie sfinansować odbudowę kościołów Warszawy.

Mając na uwadze ofiarnność społeczeństwa, niniejszy artykuł jako *case study* z historii Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy ma na celu pokazanie, jak w odbudowę kościołów Warszawy włączała się bardzo konkretna część polskiego społeczeństwa, czyli artyści. Tekst powstał na podstawie materiałów znalezionych w zbiorze Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy, znajdującym się w zasobie Archiwum Archidiecezji Warszawskiej⁴. Zebrana została tam głównie korespondencja pomiędzy Radą Prymasowską Odbudowy Kościołów Warszawy a różnymi instytucjami państwowymi i osobami prywatnymi, a także protokoły z posiedzeń Rady Prymasowskiej.

Dokonany w 1945 roku bilans strat materialnych w Warszawie był nie tylko podsumowaniem sześciu lat działań wojennych i okupacji, ale też pewnym zamknięciem kilkusetletniej historii miasta. Zniszczenia zabudowy wyniosły ponad 70 proc. Zniszczenia obiektów zabytkowych, w tym kościołów – aż 90 procent⁵. Spośród wszystkich miast europejskich Warszawa poniosła największe straty, a wobec ogromu strat ludzkich i materialnych bez przesady można mówić o regresie cywilizacyjnym miasta.

Odbudowę Warszawy kierowało powołane dekretem Krajowej Rady Narodowej Biuro Odbudowy Stolicy działające od 14 lutego 1945 roku. Według danych BOS przed wojną w Warszawie były 82 kościoły, 25 z nich

3 Trudno dokładnie wskazać moment, kiedy Rada Prymasowska Budowy Kościołów Warszawy zakończyła swoją działalność. Podczas kwerendy archiwalnej ślad jej funkcjonowania odnalazłam jeszcze w 1992 r. Prawdopodobnie Rada Prymasowska BKW nie została oficjalnie rozwiązana, a jej kompetencje przejął Wydział Budownictwa Kurii Metropolitarnej Warszawskiej.

4 Zbiór jest jeszcze nieopracowany i nieuporządkowany. Mam do niego dostęp jako pracownik Archiwum i zajmuję się jego porządkowaniem. Korzystałam głównie z teczek o roboczym numerze 36, w której znajdują się źródła na temat organizacji koncertów na rzecz odbudowy kościołów Warszawy w 1948 r. Z racji tego, że dokumenty znajdujące się w teczkach są jeszcze niepaginowane, w miarę możliwości starałam się podawać tytuł dokumentu. Zrezygnowałam z prasy, ponieważ w przejrzanych przeze mnie czasopiśmie warszawskich („Stolica” i „Życie Warszawy”) nie znalazłam ani jednej wzmianki na temat koncertów organizowanych pod egidą Rady Prymasowskiej OKW. Na ostatniej stronie „Stolicy” znajdowała się stała *Rubryka Koncertowa* redagowana przez Jerzego Kuryluka. W numerze z 16 V 1948 r. czytamy jedynie: „Na razie w prowizorycznie przystosowanej do potrzeb koncertowych sali Romy słuchamy co piątek wartościowych produkcji muzycznych, przesypanych od czasu do czasu nazwiskami gości zagranicznych”. „Stolica. Warszawski tygodnik ilustrowany”, 1948, nr 20, s. 16. Koncerty Rady Prymasowskiej miały odbywać się po dwa razy w miesiącu od kwietnia 1948 r., jednak ostatecznie z większości z nich zrezygnowano. Być może brak wzmianek o koncertach Rady wynika z faktu, że zostały one przyćmione przez inne wydarzenia muzyczne, także odbywające się w sali Romy, np. XXV koncert symfoniczny Warszawskiej Filharmonii. Tamże, 1948, nr 16, s. 12 oraz 1948, nr 18, s. 16.

5 *Raport o stratach wojennych*, wyd. Zespół Doradców Prezydenta m.st. Warszawy, przew. W. Fałkowski, Warszawa 2004, s. 35.

zostało zniszczonych całkowicie, 21 – w 60 proc., a 36 – w około 20 proc.⁶, a więc każdy z istniejących dawniej kościołów wymagał całkowitej bądź częściowej rekonstrukcji. Odbudową większości kościołów Warszawy zajęło się jednak nie BOS, ale powołana dwa lata później Rada Prymasowska. Po wojnie odtworzono prawie wszystkie kościoły znajdujące się w obrębie Warszawy, z wyjątkiem pięciu: kościoła św. Jerzego na terenie Cytadeli Warszawskiej, kościoła Imienia Jezus przy ulicy Moniuszki 3a, kościoła św. Brata Alberta i św. Andrzeja Apostoła przy placu Teatralnym (decyzję o jego odbudowie podjęto w latach 90.), kościoła Matki Boskiej Częstochowskiej przy ulicy Łazienkowskiej 14 oraz kościoła św. Rodziny przy ulicy ks. Siemca 7/9 (wcześniej Wiślana). Nie uwzględniam w tym miejscu kościoła św. Michała Archanioła przy ulicy Puławskiej, ponieważ decyzję o budowie nowej, modernistycznej świątyni w tej samej lokalizacji podjęto niedługo po wojnie. Z liczby 77 (78)⁷ pozostałych zniszczonych kościołów instytucja zajmująca się *stricto* odbudową kościołów w Warszawie, czyli Rada Prymasowska Odbudowy Kościołów Warszawy, partycypowała w odbudowie 42, zatem nieco ponad połowy⁸. Rada Prymasowska zajmowała się odbudową kościołów zniszczonych w 60 procentach i bardziej. Poza głównym nurtem zainteresowań Rady Prymasowskiej znajdowało się więc 35 (36) zniszczonych w mniejszym stopniu kościołów. Kościoły zniszczone w 20 proc. odbudowywane były staraniem samych proboszczów, którzy samodzielnie mobilizowali parafian do ofiarności na rzecz odbudowy ich świątyni.

„Warunki tak się składają – przemawiał prymas – że odbudowa kościołów warszawskich dokonać się może i powinna ofiarą i rękami całego polskiego ludu”⁹. Już przed 1947 rokiem ofiarność na rzecz odbudowy kościołów warszawskich była duża, jednak powołanie Rady Prymasowskiej stworzyło możliwość skoordynowanych działań o zasięgu ogólnopolskim, przybierających różne formy. Jedną z nich były zbiórki, którymi zajmowała się najbardziej kreatywna spośród istniejących czterech sekcji Rady Prymasowskiej, odpowiadająca za szeroko rozumianą propagandę¹⁰. Pracami Sekcji Propagandowej kierował Władysław Jan Grabski, poeta i publicysta, syn przedwojennego premiera Władysława Grabskiego.

6 Tamże.

7 Różnica wynika z nieuwzględnienia w wyliczeniach BOS-u, na których oparł się Zespół ds. ustalenia wartości strat, jakie Warszawa poniosła w wyniku II wojny światowej, kościoła św. Jerzego na Cytadeli. Istnienia tego kościoła w swoich wyliczeniach nie brały pod uwagę także wydawnictwa kościelne, w tym sama RPOKW – w pracy wydanej przez Radę podobnie mowa jest o czterech nieodbudowanych kościołach. Najprawdopodobniej wynika to z faktu, że kościół św. Jerzego, jako siedziba parafii wojskowej, podlegał Ordynariatowi Polowemu Wojska Polskiego (diecezja wojskowa obejmująca cały kraj), a nie archidiecezji warszawskiej. *Kościoły Warszawy*, red. J. Modzelewski, A. Grabowski, Z. Król, Warszawa 1982, s. 5.

8 Archiwum Archidiecezji Warszawskiej w Warszawie [dalej: AAW], *Prymasowska Rada* [dalej: PR] 324, *Plany inwestycyjne 1950–1951, bez paginacji*.

9 Tamże.

10 Prace Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy odbywały się w czterech sekcjach – budowlanej, gospodarczej, finansowej i propagandowej.

Oprócz niego członkami byli: prof. Tadeusz Butkowski, Adam Grabowski, ks. Jan Szmigielski (z powodu jego rychłej śmierci wkrótce zastąpił go Jerzy Zawieyski) oraz mecenas Antoni Tyszyński¹¹. Owocem ich prac był między innymi cykl trzech ogólnopolskich imprez zorganizowanych pod egidą Rady Prymasowskiej, Wielkich Loterii Fantowych odbywających się w latach 1948–1951, których sukces finansowy, jak na ówczesne warunki, okazał się spektakularny¹². Inną formą zbiórki była sprzedaż cegiełek i żetonów. Z zebranych pieniędzy zakupywano materiały budowlane, wypłacano wynagrodzenia dla robotników pracujących przy odbudowie, sporządzano dokumentację techniczną. Zakres zadań obejmował wszystkie te działania, które przyczyniały się do podniesienia warszawskich kościołów z ruin¹³.

Jednak zanim Rada Prymasowska rozpoczęła organizację imprez o charakterze masowym, jej propozycje wydarzeń kulturalnych przeznaczone były dla mniej licznej publiczności. W poszukiwaniu środków na odbudowę warszawskich kościołów, w programie na rok 1948 jako jeden ze sposobów powiększenia swojego budżetu Rada Prymasowska umieściła organizowane dwa razy w miesiącu koncerty w sali Romy. Z ich okazji odbywały się pierwsze zbiórki funduszy na rzecz odbudowy, zainicjowane przez Radę Prymasowską. Pełniły więc rolę swoistego poletka doświadczalnego dla organizowania kolejnych imprez.

Sala Romy znajdowała się w budynku Domu Katolickiego im. Piusa XI przy ulicy Nowogrodzkiej 49¹⁴. W tym czasie pod tym samym adresem mieściła się siedziba Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy oraz tymczasowa siedziba Państwowej Opery i Filharmonii (wobec zniszczenia gmachu Teatru Wielkiego i filharmonii przy ulicy Jasnej)¹⁵. Sama Rada Prymasowska nie musiała ponosić opłat za korzystanie z sali koncertowej, ponieważ budynek przy Nowogrodzkiej 49 stanowił własność kurii biskupiej¹⁶. Sala Romy została zarezerwowana dla Rady po dwa

11 AAW, PR 90; A. Grabowski, *Życiorys dawnego redaktora*, mps, Warszawa 1985, s. 109 (zbiór nieuporządkowany).

12 AAW, PR 197, Korespondencja wychodząca. Wpływy z loterii fantowych między 1948 a 1951 r. zasyłały budżet Rady Prymasowskiej OKW w stopniu największym (35% ogólnych wpływów). Równie duże przychody w tym okresie pochodziły tylko z ofiarności społeczeństwa (32%).

13 AAW, PR 1, *Loterie Fantowe*, PR 36, *Imprezy i koncerty na rzecz odbudowy katedry i kościołów warszawskich*.

14 Budynek Domu Akcji Katolickiej Diecezji Warszawskiej im. Piusa XI, wybudowany wg proj. S. Szyllera na terenie parafialnym dawnego cmentarza Świętokrzyskiego otwarto w 1936 r. Odbywać się w nim miały zjazdy młodzieży katolickiej, do czego przewidziano obszerną salę odczytową z widownią na około 2 tys. miejsc. Przed 1939 r. zorganizowano w niej nowoczesne kino. Po wojnie nieznacznie tylko zniszczony budynek, w wyniku upaństwowienia przeszedł pod kuratelę Ministerstwa Kultury i Sztuki. Do początku 1947 r. był siedzibą KRN, a od 1949 r. Państwowej Opery w Warszawie i filharmonii. Na potrzeby opery powiększono wówczas scenę, ograniczając do 700 miejsc widownię.

15 O sali Romy wspomina Zbigniew Drzewiecki: „Także Warszawa zaczęła się ruszać dzięki odbudowie ocalałych zabytków historycznych, świątyń, teatrów, filharmonii. Sala kinowa Roma, w której przed wybuchem wojny odbywały się sporadyczne koncerty symfoniczne Orkiestry Polskiego Radia pod dyrykcją Grzegorza Fitelberga, stała się siedzibą warszawskiej orkiestry filharmonicznej”, Z. Drzewiecki, *Wspomnienia muzyka*, Kraków 2010, s. 111–112.

16 „Odnosnie sali Roma, uprzejmie komunikujemy, że stanowi ona własność Kurii Biskupiej a zatem opłat żadnych nie ponosi Rada Prymasowska OKW, korzystając z tej sali”. AAW, PR 36, Pismo dyrektora Biura Rady do Wydziału Finansowego (bez daty).

razy w miesiącu od kwietnia do grudnia 1948 roku¹⁷. Współpracy z Radą Prymasowską podjęły się sławy polskiego życia muzycznego i teatralnego, a występujący artyści zrzekli się honorariów za swoje występy. Rada pokrywała jedynie zwrot kosztów własnych artystów.

Organizując koncerty, zdecydowano się na muzykę poważną. Rozważano wprawdzie zorganizowanie także koncertów „muzyki lekkiej”, jednak na tym poprzestano¹⁸. Być może słusznie, ponieważ wobec wysiłku organizacyjnego takiego przedsięwzięcia, wszechobecności cenzury i konieczności uzyskiwania zezwoleń na każdym kroku, dochody z takiego, jak by nie patrzeć, elitarnego w odbiorze przedsięwzięcia, okazywały się nieadekwatne do starań – i to mimo zwolnienia z podatków. Wszystkie władze administracyjne, tak samo jak i artyści występujący na koncertach Rady Prymasowskiej, „okazują dla naszych zamierzeń wielkie zrozumienie” – konstatował w piśmie do Ministerstwa Kultury i Sztuki dyrektor Biura Rady ks. Jan Penkała – „i tak Zarząd Miejski m.st. Warszawy zwolnił nam imprezy od podatku miejskiego, a artyści zrzekają się swych honorariów, przeznaczając cały dochód na odbudowę kościołów”. Podstawą do zwolnienia z opodatkowania imprez było zaklasyfikowanie przez Stołeczny Komitet Odbudowy m.st. Warszawy koncertów Rady Prymasowskiej jako wydarzeń urządzanych na rzecz odbudowy miasta. Jedyną opłatą, jaką obciążano dochody z koncertów, były sumy wpłacane Ministerstwu Kultury i Sztuki. W związku z tym ks. Penkała „z uwagi na skromne dochody z tych imprez oraz olbrzymie potrzeby naszych świątyń” w imieniu Rady Prymasowskiej prosił „o zwolnienie nas z opłat ponoszonych na rzecz Ministerstwa Kultury i Sztuki”¹⁹. Wśród korespondencji przychodzącej do Rady nie znalazłam odpowiedzi na tę prośbę. Jednak niezależnie od tego, czy ona przyszła czy nie, w tym czasie, to jest w 1948 roku, instytucje państwowe w znacznej większości były przychylnie nastawione do organizowanych przez Radę wydarzeń kulturalnych²⁰.

Do 1953 roku współpraca przy odbudowie stolicy między instytucjami państwowymi a kościelnymi przebiegała sprawnie, choć zdarzały

17 AAW, PR 36, Pismo dyrektora Biura Rady do Stołecznego Komitetu Odbudowy Warszawy z 21 IV 1948.

18 AAW, PR 1, Wnioski z zebrania podkomitetu do spraw imprez z dnia 2 IV 1948 r.

19 AAW, PR 36, Pismo Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy do Ministerstwa Kultury i Sztuki, Warszawa, 14 V 1948.

20 Świadczy o tym między innymi pismo dyrektora biura Rady do Ministerstwa Kultury i Sztuki z 14 V 1948 r.: „Wszystkie władze administracyjne, jak i artyści występujący w naszych koncertach, okazują dla naszych zamierzeń wielkie zrozumienie i tak Zarząd Miejski m. st. Warszawy zwolnił nam imprezy od podatku miejskiego (...)”, AAW, PR 36. O współpracy instytucji państwowych i kościelnych przy odbudowie kościołów Warszawy wspominał też Adam Grabowski; w kontekście śmierci Augusta Hłonda zanotował: „To wielkie dzieło zostało jednak brutalnie ograniczone, przerwana została dobrze zapowiadająca się współpraca czynników rządowych i kościelnych w zakresie odbudowy stolicy i kościołów warszawskich. Nie mogłem uwierzyć, aby komukolwiek współpraca ta mogła przeszkadzać”. AAW, PR 90, A. Grabowski, *Życiorys...*, s. 110.

się sytuacji konfliktowe²¹. Najdonioślejszym etapem tych relacji było porozumienie zawarte w 1948 roku między Radą Prymasowską Odbudowy Kościołów Warszawy a Naczelną Radą Odbudowy Warszawy o współpracy, na mocy którego prymas Hlond zdecydował się między innymi na opodatkowanie duchowieństwa archidiecezji warszawskiej²².

Pierwotnie planowano zorganizowanie cyklu koncertów w latach 1948 i 1949, plany te jednak systematycznie ograniczano – najpierw do samego roku 1948, następnie do kilku jego miesięcy. Dlaczego tak się stało? Może ze względu na ówczesne położenie Kościoła, które od 1947 roku zaczynało być coraz bardziej skomplikowane. A może sprawa bynajmniej z polityki nie wynikała – dochody z koncertów w porównaniu z tymi, które wpływały z masowych loterii fantowych, były raczej małe. Już niebawem, dokładnie od 1949 roku, działania Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy zaczęły przynosić znaczące zyski z prowadzenia działalności wydawniczej, znacznie skuteczniejszej metody finansowania odbudowy. Mimo to, w warunkach absolutnego zniszczenia, doceniano znaczenie każdej złotówki, dlatego koncerty na rzecz kościołów warszawskich były sprawą niezwykle pożyteczną.

W połowie marca 1948 roku Rada Prymasowska wysłała pisma do wybranych 25 polskich artystów wirtuozów, oczekując „że ich program artystyczny, jak wreszcie cel, zapewnią z góry frekwencję licznych mas

21 Instytucje państwowe zasadniczo popierały odbudowę kościołów Warszawy, choć poparcie to miało charakter koniunkturalny. Władze administracyjne zakazały odbudowy kościoła Matki Boskiej Częstochowskiej przy ul. Łazienkowskiej 14 ze względów politycznych, nie wydając jednocześnie zgody na budowę nowego kościoła w innym miejscu. Nie wydano zgody na odbudowę kościoła Imienia Jezus przy ul. Moniuszki 3a, kościoła św. Jerzego na terenie Cytadeli Warszawskiej (jego ruiny rozebrano na początku lat 60. bez wiedzy i zgody Kurii Metropolitarnej Warszawskiej), a w 1953 r. (a więc w czasie największej słabości Kościoła ze względu na internowanie prymasa Wyszyńskiego) nakazały rozbiórkę ledwo odbudowanego kościoła św. Brata Alberta i św. Andrzeja. Nie chciano również wydać zgody na odbudowę wież kościelnych – problem ten dotyczył kościoła św. Floriana na Pradze oraz św. Zbawiciela, gdzie planowano zdjęcie wież. AAW, PR 90, A. Grabowski, *Życiorys...* Na temat relacji między PRL a Kościołem powstało wiele monografii, spośród których do najważniejszych należą: A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1944-1989)*, Kraków 2006; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2007*, Poznań 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003. Nie ukazała się jeszcze monografia poświęcona *stricto* zagadnieniu relacji między państwem a Kościołem na tle budownictwa sakralnego, która swym zakresem tematycznym objęłaby całą Polskę – pewnym wyjątkiem jest praca R. Gryza: *Pozwolić czy nie? Władze PRL wobec budownictwa katolickich obiektów sakralnych w latach 1971-1980*, Kielce 2006, jednak koncentruje się ona głównie na tzw. dekadzie Gierka. Istnieją jednak publikacje omawiające budownictwo sakralne w danej diecezji – W. Skworec, *Budownictwo kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945-1989*, Katowice 1996; W. Szetelnicki, *Odbudowa kościołów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1972*, Rzym 1975; H. Szareyko, *Współdziałanie społeczności wiejskich przy nielegalnej budowie obiektów sakralnych w diecezji przemyskiej w latach 1966-1985*, Warszawa 1994; A. Sznajder, *Budownictwo kościołów w diecezji częstochowskiej w latach 1945-1989*, Katowice 2016. W 2017 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego obroniona została praca doktorska poświęcona budownictwu sakralnemu w diecezji łódzkiej; M. Opaliński, *Budownictwo sakralne w diecezji łódzkiej w latach 1945-1989*, Łódź 2017. Swojej monografii nie posiadają archidiecezja warszawska ani Warszawa, która ze względu na swój stołeczny charakter zdecydowanie warta jest osobnej monografii. Budownictwo sakralnemu w Warszawie poświęcona jest moja praca magisterska, która wkrótce ukaże się drukiem.

22 AAW, PR 172, *Układ w sprawie udziału i współpracy Rady Prymasowskiej z Naczelną Radą Odbudowy Warszawy w dziele odbudowy Warszawy*, 28 VII 1948, Warszawa.

społeczeństwa”²³. Na ogół artyści odpowiadali z wyraźnym entuzjazmem na propozycję Rady, choć na tym tle ciekawa jest uwaga prof. Zbigniewa Drzewieckiego, pianisty, wielokrotnego członka jury Międzynarodowego Konkursu Pianistycznego im. Fryderyka Chopina i rektora Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Krakowie: „sądzę, że aby ta akcja nosiła charakter powszechny, nie mogą być pociągani do ofiarności jedynie artyści muzycy. W ten sam sposób, moim skromnym zdaniem, powinny przyjść z pomocą pięknej idei odbudowy kościołów również inne sfery naszego społeczeństwa, jak na przykład: lekarze przez zaoferowanie honorarium z jednej operacji, adwokaci – honorarium z prowadzenia jednej sprawy itp. Muzycy bowiem są wyjątkowo eksploatowani na rzecz ofiarności publicznej, w o wiele większym stopniu niż inne sfery inteligencji pracującej”²⁴.

Pierwszy koncert na rzecz odbudowy kościołów Warszawy odbył się 24 kwietnia 1948 roku. O programie koncertu w dużej mierze zdecydowała Grażyna Bacewiczówna²⁵, która zauważyła „że w naszych warunkach i przy naszej muzykalności urządzenie recitalu skrzypcowego może nie dać pożądaných wyników finansowych, proponuję więc wspólny koncert z pianistą: [Stanisławem] Szpinalskim, [Raulem] Koczalskim lub [Władysławem] Kędrą”²⁶. Drugim wykonawcą został więc Władysław Kędra²⁷, Bacewiczównie zaś akompaniował jej brat, Kiejstut Bacewicz. Repertuar zaproponowany przez nich odznaczał się wyjątkową różnorodnością, obejmował między innymi *Sicilianę g-moll* Bacha, *Etiudę cis-moll* op. 25 nr 7 Chopina, *Preludium i Nokturn* op. 9 Aleksandra Skriabina oraz *Preludium g-moll* Siergieja Rachmaninowa wykonane przez Władysława Kędrę. Bacewiczówna z kolei zwróciła się ku kompozytorom hiszpańskim, takim jak Manuel de Falla czy Isaac Albeniz. Z polskich wybrała utwory Chopina i Henryka Wieniawskiego oraz skomponowaną przez siebie w 1945

23 Wśród adresatów listu Rady Prymasowskiej byli: Grażyna Bacewiczówna (skrzypaczka i kompozytorka), Ewa Bandrowska-Turska (śpiewaczka), Wiktor Bregy (śpiewak), Mieczysława Ćwiklińska (aktorka i śpiewaczka), Dezyderiusz Danczowski (wiolonczelista), Maria Drewniakówna (śpiewaczka), Zbigniew Drzewiecki (pianista), Irena Dubiska (skrzypaczka), Lesław Finze (śpiewak), Irena Gadejska (śpiewaczka), Władysław Kędra (pianista), Barbara Kostrzewska (śpiewaczka), Irena Lewińska (śpiewaczka), Halina Mickiewiczówna (śpiewaczka), Eugeniusz Mossakowski (śpiewak), Aniela Szlemińska (śpiewaczka), Józef Śmidowicz (pianista), Michał Szopski (śpiewak), Stanisław Szpinalski (pianista), Henryk Sztompka (pianista), Eugenia Umińska (skrzypaczka), Kazimierz Wiłkomirski (wiolonczelista), Maria Wiłkomirska (pianistka), Bolesław Woytowicz (pianista).

24 AAW, PR 36 List Zbigniewa Drzewieckiego do Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy, Kraków 12 IV 1948.

25 Grażyna Bacewiczówna (1909–1969), kompozytorka i skrzypaczka polska. Jako wirtuozka występowała w wielu krajach Europy, pełniła też funkcję wiceprezesa Związku Kompozytorów Polskich. W swojej twórczości łączyła tendencje neobarokowe i neoklasyczne. E. Dziębowska, *Encyklopedia Muzyczna PWM: część biograficzna*, t. 1, Kraków 1979, s. 100–108.

26 AAW, PR 36, Pismo Grażyny Bacewiczówny do Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy, Warszawa, 3 IV 1948.

27 Władysław Kędra (1918–1968), pianista polski, laureat V nagrody na IV Międzynarodowym Konkursie Pianistycznym im. Fryderyka Chopina. Koncertował w Europie i w Stanach Zjednoczonych. Od 1987 r. w Akademii Muzycznej w Łodzi organizowany jest konkurs pianistyczny im. Władysława Kędry (S. Dybowski, *Laureaci Konkursów Chopinowskich w Warszawie*, Warszawa 2005, s. 162–166).

1. Afisz promujący recital Anieli Szlemińskiej który odbył się 22 maja 1948 r., ze zbiorów Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, sygn. PR 36 / Poster promoting a recital by Aniela Szlemińska on 22 May 1948, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej collection, no. PR 36

roku *Sonatę da camera* na skrzypce i fortepian²⁸. Mimo to na pierwszym koncercie sala koncertowa zapełniona była zaledwie w połowie.

Licznieszą publiczność przyciągnął drugi koncert, o wiele bardziej uroczysty. Po pierwsze, wydarzeniu przyświecała podwójna okoliczność, po drugie – ceny biletów zostały obniżone o połowę, po trzecie wreszcie, w programie figurowały utwory wyłącznie polskich kompozytorów. Koncert odbył się 5 maja, pod wysokim protektoratem prymasa Augusta Hłonda oraz arcybiskupa Antoniego Szlagowskiego, biskupa Wacława Majewskiego i biskupa Zygmunta Choromańskiego, z okazji 550-lecia założenia kościoła św. Jana w Warszawie oraz 150-lecia istnienia archidiecezji warszawskiej. Poprzedziła go prelekcja Jerzego Zawieyskiego o historii archidiecezji oraz katedry św. Jana. Na scenie stanęli skrzypaczka Irena Dubiska²⁹, po raz drugi Władysław Kędra oraz chór „Harfa” pod dyrekcją Wacława Lachmana³⁰. W programie znalazły się *Melodia* Ignacego Paderewskiego, *Burleska* Adama

28 AAW, PR 36, Koncert z 24 IV 1948. Program.

29 Irena Dubiska (1899–1989), skrzypaczka polska, koncertowała z Karolem Szymanowskim oraz pod dyrekcją Emila Młynarskiego, współzałożyciela i dyrektora Filharmonii Warszawskiej. W l. 2003–2006 odbywały się w Łodzi Ogólnopolskie Konkursy Skrzypcowe im. Ireny Dubiskiej [na podstawie www.culture.pl, dostęp: 12 XII 2018].

30 Wacław Lachman (1880–1963), kompozytor, dyrygent, jedna z najbardziej zasłużonych dla polskiej muzyki chóralnej postaci. W 1906 r. założył chór męski „Harfa” (informacje zaczerpnięte ze strony internetowej Towarzystwa Śpiewaczego „Harfa” im. Wacława Lachmana, www.harfa.waw.pl, [dostęp: 12 XII 2018].

2. Afisz informujący o koncercie Grażyny Bacewiczówny i Władysława Kędra, który odbył się 24 kwietnia 1948 r., ze zbiorów Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, sygn. PR 36 / Poster for a concert by Grażyna Bacewiczówna and Władysław Kędra on 24 April 1948, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej collection, no. PR 36

Andrzejowskiego, *Pieśń Roxany* z opery Karola Szymanowskiego *Król Roger* i *Krakowiak* Romana Statkowskiego wykonane przez Dubiską, Kędra zagrał *Prząśniczka* Moniuszki-Melcera oraz Chopinowską *Etiudę E-dur* op. 10 nr 3 i *Poloneza As-dur* op. 53. Z kolei chór wykonał *Do Ojczyzny* Feliksa Nowowiejskiego, *Śmierć bohatera* Zbigniewa Noskowskiego i *Krokusy* Wacława Lachmana³¹.

Wśród artystek, które nawiązały współpracę z Radą, była także Aniela Szlemińska³². Na początku maja 1948 roku w odpowiedzi na prośbę i zaproszenie Rady Prymasowskiej pisała z podziękowaniami „za zaszczyt uczyniony propozycją śpiewania na tak nam drogi cel. Poczytuję sobie za najmilszy obowiązek służyć swoją umiejętnością i pracą na odbudowę świątyni w Warszawie. Czułabym się szczęśliwą, gdybym mogła zupełnie bez żadnych zwrotów kosztów oddać swą pracę i przyczynić się jak najwydatniej”. Recital Szlemińskiej, także obejmujący pieśni polskie, był trzecim z kolei koncertem Rady Prymasowskiej, odbył się 22 maja 1948 roku i – za wskazaniem Szlemińskiej, z akompaniamentem pianistki Jadwigi Szamotulskiej.

31 AAW, PR 36, Koncert uroczysty z okazji 150-lecia archidiecezji warszawskiej. Program.

32 Aniela Szlemińska (1892–1964) śpiewaczka, zadebiutowała we Lwowie, śpiewała w zespołach opery poznańskiej i opery lwowskiej. Koncertowała w kraju i za granicą, między innymi w Kopenhadze, Berlinie, Budapeszcie i we Frankfurcie (na podstawie internetowej Encyklopedii Teatru Polskiego www.encyklopediateatru.pl), [dostęp: 12 XII 2018].

3. Afisz reklamujący koncert z okazji 550-lecia fundacji kościoła św. Jana i 150-lecia istnienia Archidiecezji Warszawskiej, który odbył się 5 maja 1948, ze zbiorów Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, sygn. PR 36 (zbiór nieuporządkowany) / Poster advertising a concert on 5 May 1948 to mark the 550th anniversary of the founding of Saint John's Church and the 150th anniversary of the Warsaw Archdiocese, Archiwum Archidiecezji Warszawskiej collection, no. PR 36 (unordered set)

Na czas letni wszystkie koncerty w sali Romy zostały zawieszono. Ostatnie dwa odbyły się jeszcze w październiku 1948 roku – 2 października na rzecz odbudowy warszawskich kościołów koncert wiolonczelowo-fortepianowy dali Maria i Kazimierz Wiłkomirscy³³, a 14 października pianista Józef Śmidowicz³⁴. Cykl koncertów dla Warszawy przerwała śmierć prymasa Augusta Hłonda 22 października 1948 roku. Dla uczczenia pamięci zmarłego zrezygnowano z koncertów i – jak się okazało – do tematu już nie powrócono.

Oprócz organizowania koncertów pod własną firmą Rada Prymasowska zwróciła się do filharmonii i teatrów, prosząc o powtórzenie w 1948 roku

33 Maria Wiłkomirska (1905–1995), pianistka, profesor Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Łodzi i w Warszawie. Zasiadała w jury międzynarodowych konkursów pianistycznych w Berlinie, konkursu im. Fryderyka Chopina w Warszawie i w Bukareszcie oraz konkursów ogólnopolskich; Kazimierz Wiłkomirski (1900–1995), wiolonczelista, dyrygent, kompozytor i pedagog. W latach 1945–1947 rektor Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Łodzi, dyrektor i pierwszy dyrygent Państwowej Filharmonii i Opery we Wrocławiu, dziekan Wydziału I Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej we Wrocławiu. Od l. 50. był m.in. dyrektorem Państwowej Opery i Filharmonii w Gdańsku, dyrektorem artystycznym i dyrygentem Państwowej Opery we Wrocławiu. Od 1991 odbywają się w Poznaniu Młodzieżowe Konkursy Wiolonczelowe im. Kazimierza Wiłkomirskiego (na podstawie www.culture.pl), [dostęp: 12 XII 2018].

34 Józef Śmidowicz (1888–1962), pianista. Koncertował w Łodzi, Lipsku, Frankfurtu i na terenie Rosji. W 1918 r. przyjął stanowisko profesora fortepianu w Wyższej Szkole Muzycznej im. Fryderyka Chopina w Warszawie. Z uczelnią tą był związany do wybuchu II wojny światowej w 1939 r. Podczas okupacji niemieckiej dawał koncerty konspiracyjne i udzielał lekcji gry na fortepianie. Po wojnie występował z recitalami chopinowskimi oraz prowadził klasę fortepianu w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Warszawie. Był jurorem Międzynarodowych Konkursów Chopinowskich w Warszawie w 1927, 1932, 1937 i 1955 r. (www.bn.org/chopin), [dostęp: 12 XII 2018].

wybranych koncertów i spektakli, z których dochód jednorazowo przeznaczony został na odbudowę warszawskich kościołów. Filharmonie, podobnie jak teatry, w znacznej mierze nie miały możliwości pomocy Radzie, ponieważ jako instytucje subwencionowane przez Ministerstwo Kultury i Sztuki nie mogły dysponować żadnymi sumami nieprzewidywanymi w budżecie (na przykład filharmonie lubelska i śląska). Jeden koncert mogła zaoferować Filharmonia Bałtycka, ponieważ została upaństwowiona rok później – w 1949 roku. Drugą sprawą to fakt, że finanse prawie każdej filharmonii i każdego teatru były opłakane. I tak dyrektor administracyjny Filharmonii Warszawskiej odpowiadał na apel Rady Prymasowskiej: „na razie ze względu na trudności finansowe, z jakimi boryka się Filharmonia Warszawska, nie możemy sobie pozwolić na oddanie jakiegokolwiek koncertu na inne cele niż potrzeby naszej instytucji”³⁵. Z teatrów Rada Prymasowska zwróciła się do czterech – Teatru Placówka, Teatru Polskiego, Teatru Klasycznego i Teatru Rozmaitości. Dochód z jednego spektaklu dla warszawskich kościołów ofiarował Teatr Klasyczny. Mimo złej sytuacji finansowej chęć wsparcia Rady wyraziła także dyrekcja Teatru Polskiego – „dysponować moglibyśmy wyjątkowo jednym czy drugim przedstawieniem nadliczbowym, lecz stoi tu na przeszkodzie brak czasu i przemęczenie pracowników. O ile jednak, dzięki pomyślnemu układowi repertuaru, uda nam się znaleźć odpowiedni czas dla urządzenia przedstawienia, pozwolimy sobie zawiadomić o tym Radę Prymasowską”³⁶.

Już wkrótce autentyczną współpracę zastąpiła wyrachowana polityka. W 1953 roku Biuro Rady *pro memoria* odnotowało, że „w związku z urządzanymi przez Biuro Rady Archidiecezjalnej Odbudowy Kościołów Warszawy imprezami³⁷, władze skarbowe wymierzają nam podatek. Biuro jednak stoi na stanowisku, że skoro cały dochód z wszelkiego rodzaju naszych imprez idzie wyłącznie na odbudowę kościołów Warszawy, tj. na odbudowę Warszawy na odcinku jej kościołów – to, opierając się na art. 35 dekretu z dn. 26 X 1950 r., imprezy nasze powinny być zwolnione od wszelkich podatków, tak jak wpływy na Stołeczny Fundusz Odbudowy Stolicy”³⁸. W tym samym 1953 roku, Rada Prymasowska została wezwana do złożenia deklaracji o dochodzie za cały poprzedni rok, wymierzony jej został kolejny podatek w wysokości 288 550 zł. Ponadto Wydział Finansowy wystąpił do Banku Narodowego celem zablokowania konta Rady Prymasowskiej na wypadek nieuregulowania podatku w terminie. „Dowiadujemy się również, że został nam wymierzony podatek dochodowy od urządzonych

35 AAW, Pismo Filharmonii Warszawskiej do Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy, 13 III 1948, Warszawa (zbiór nieuporządkowany).

36 Tamże, Pismo dyrektora Teatru Polskiego Arnolda Szyfmana do Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy, Warszawa, 16 III 1948.

37 Na czas internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego w 1953 r. Rada Prymasowska Odbudowy Kościołów Warszawy została zmuszona do zmiany nazwy na Radę Archidiecezjalną Odbudowy Kościołów Warszawy. Do pierwotnej nazwy powrócono od razu po zwolnieniu prymasa.

38 AAW, PR 36, *Pro memoria* Biura Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy, Warszawa, 11 XII 1953, zbiór nieuporządkowany.

trzech loterii fantowych w latach ubiegłych [...]. Szybka interwencja jest konieczna, gdyż inaczej całe życie Biura i wszelkie prace prowadzone przy odbudowie katedry zostaną sparaliżowane po zajęciu konta” – czytamy w notatce Biura Rady³⁹. W 1954 roku konto Rady Prymasowskiej faktycznie zostało zablokowane – wówczas działalność Rady ograniczyła się tylko do prowadzenia dokumentacji technicznej zniszczonych zabytków.

W 1948 roku z łącznie siedemnastu zaplanowanych koncertów na odbudowę kościołów stolicy odbyło się tylko pięć. Koncerty nie należały do przedsięwzięć dochodowych – wpływy z nich są niezauważalne w zestawieniach dochodów Rady Prymasowskiej między rokiem 1948 a 1951 – największym źródłem dochodu w tym czasie były loterie fantowe, z których wpływ stanowił 35 proc. ogólnych dochodów⁴⁰. Nie zmienia to jednak faktu, że koncerty były bardzo cennym przedsięwzięciem Rady Prymasowskiej. W połowie lat sześćdziesiątych, gdy odbudowa warszawskich kościołów dobiegała końca, ks. Jan Penkała w referacie na temat wkładu społeczeństwa w odbudowę warszawskich kościołów wspominał wszystkich tych, którzy swą zaszczytną służbę pełnili całkowicie honorowo i bardzo ofiarnie – „tak trzeba ocenić liczne usługi świadczone sprawie odbudowy kościołów przez architektów, inżynierów, plastyków, majstrów, rzemieślników i robotników; tak trzeba patrzeć na licznych artystów, którzy na apel Rady Prymasowskiej wyrazili gotowość koncertowania z przeznaczeniem całkowitego dochodu z tej imprezy na rzecz kościołów warszawskich”⁴¹. Swoje umiejętności dla stolicy oddawał niemal każdy – młodzież, starcy, robotnicy, inteligencja, warszawiacy i pozostali mieszkańcy Polski. Każda cegiełka była równie ważna.

Musicians for reconstruction: concerts organised by the Primate's Council for the Reconstruction of Warsaw's Churches in the late 1940s

This article examines concerts organised in the late 1940s by the Primate's Council for the Reconstruction of Warsaw's Churches, an institution established on 24 June 1947 by Primate August Hlond, whose aim was to plan and carry out the reconstruction of churches in the Polish capital. During its forty-five years of activity, the Council rebuilt 42 destroyed churches in Warsaw and developed designs for new ones. However, it was not reconstruction as such that posed the greatest challenge to the Council, but obtaining funds.

39 Tamże.

40 Równie dochodowa jak loterie była tylko ofiarność wiernych i stanowiła 32 proc. wpływów. Dotacje Naczelnej Rady Odbudowy Warszawy zasiły budżet Rady Prymasowskiej w 18 proc. Zbliżoną kwotę – 15 proc. – Rada Prymasowska generowała z szeroko rozumianej działalności wydawniczej (albumy, portrety, obrazki, kalendarzyki, cegiełki), AAW, PR 197, *Wykaz dochodów Rady Prymasowskiej Odbudowy Kościołów Warszawy między 1948 a 1951 rokiem*.

41 AAW, PR. 125, J. Penkała, *Wkład społeczeństwa w odbudowę kościołów warszawskich*, mps.

In its search for them, the Council organised bimonthly classical music concerts at the Roma concert hall in Warsaw as part of its 1948 programme. They were the first fundraising events organised as part of the effort initiated by the Primate's Council, and they served as an experiment of sorts for further events. Grażyna Bacewiczówna, Irena Dubiska, Władysław Kędra and the Harfa Choir led by Władysław Lachman, among others, cooperated with the Primate's Council at the time.

Keywords: reconstruction of Warsaw, Primate's Council for the Reconstruction of Warsaw's Churches, concerts, classical music, sacred architecture